

Sheila Fitzpatrick King´ s Cross-stationen

Recension av *The Spark that Lit the Revolution. Lenin in London and the Politics that Changed the World.*, Robert Henderson, I B Tauris, Mars 2019, 270 sid

[I sin recension visar Sheila Fitzpatrick stort intresse för Krupskaja, Lenins hustru. Det är ingen tillfällighet: Hon håller på att skriva en biografi om Krupskaja.]



Lenin tyckte om London. Han kom dit i april 1902, inte långt efter att ha frigivits från deporteringen i Sibirien, och tillbringade ungefär ett år där innan han drog vidare till Genève för att återkomma på flera kortare besök det närmaste decenniet. Likt en god turist utforskade han East End till fots och undersökte resten av staden från övervåningen av en dubbeldäckare. Han gick på arbetarmöten som han hittat genom annonser i tidningarna och lyssnade till irländska talare i Hyde Park. Han hade inte mycket att göra med engelsmännen, denna nation av butiksägare, men som ambulerande rysk revolutionär behövde han inte heller. Det fanns ingen orsak att vara tacksam mot dem för deras generösa asylrätt eller ge dem några poäng för liberal tolerans. De ryska emigranterna på plats, en ömklig, grälsjuk samling men frikostiga mot nyanlända, var den grupp som gällde för Lenins vidkommande, men inte ens de betydde särskilt mycket. Lenin tyckte om London främst på grund av att han var förälskad. Föremålet för hans kärlek var British Museum – eller snarare den stora runda läsesalen i biblioteket (som nu döpts om till British Library och berövats all sin prakt och romantik och flyttats till Euston Road) som då var museets dolda hjärta. Hans favoritplats sägs ha varit nummer L13.

Denna sista detalj återfinns inte i Robert Hendersons bok, vilket får mig att undra om den inte kan vara felaktig. Henderson, en tidigare intendent vid avdelningen för ryskspråkig litteratur på British Library, vet allt som går att veta om Lenins kärleksaffär med British Museum och döljer heller inget. Detta är ett exempel på detaljerad Leniniana som man sällan stött på sedan Sovjetunionens undergång, men inte ens de nitiska sovjetiska forskare som ägnade sig åt att spåra upp varenda steg och klockslag i Lenins liv hade lika stora kunskaper om British Museum som Henderson. Det är vad som ger boken dess charm. Jag hade inte trott att jag skulle njuta av ännu en bok om Lenin i exil, där han grälar med den ena revolutionära kamraten efter den andre, drabbas av attacker av ”överspändhet” och ägnar sig åt ändlös revolutionär polemik. Lenin befann sig i London året innan hans revolutionära omedgörlighet ledde till att embryot till Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet splittrades på kongressen i Genève 1903 och därför väntade jag mig ännu en detaljerad djupdykning i fraktionsstriderna i partiet. Men lyckligtvis kommer inte läsaren att hitta mycket om ”den politik som förändrade världen” eller ens om ”gnistan som tände revolutionen” – förutom lite diskussioner om hur man i London ordnade med tryckningen av tidningen *Iskra*, eller Gnistan, som Lenin var redaktör för fram till 1903. Det här är framför allt en bok om ryska revolutionärer i exil i London alldeles i början av 1900-talet.

Även om intensiteten i Lenins kärlek till British Museum gav honom en särställning var han inte den ende ryske revolutionären som använde sig av läsesalen där. ”Allesammans, utan undantag, skulle ... registrera sig som läsare och låntagare”, rapporterar Henderson och han har luskat upp ansökningar från över 90, bl a Furst Peter Kropotkin, Sergej Stepnjak, Vladimir Burtsev och Vera Zasulich. Lenin var svårare att spåra upp än en del andra, eftersom han först använde sig av sin Londonpseudonym Dr Jacob Richter och senare sitt eget namn Uljanov, som British Museum registrerade som ”Oulianoff” – men till sist hittade Henderson honom. ”Jag har kommit från Ryssland för att studera jordfrågan” var det skäl Dr Richter angav för att söka tillstånd och studerade den var också något han verkligen gjorde. Vanligen kom han redan på morgonen och arbetade i biblioteket fram till eftermiddagen. Han ”tillbringade halva dagarna” där, som hans hustru uttryckte det, och snålade inte med lovord. ”Det är så angenämt och behagligt att arbeta där” sade han till en ung rysk lärjunge. Där hade han ett eget bord med plats för att breda ut anteckningarna, böcker hämtades och lämnades över nästan omedelbart, referensavdelningen och specialistbibliotekarierna var ojämförliga, där gick det att hitta ryska böcker som inte gick att få tag på i Petersburg eller Moskva. Kort sagt ”fanns det inget bättre bibliotek i Europa än det på British Museum”.

Detta var ingen flyktig och snabbt bortglömd kärlekshistoria. 1908 åkte Lenin från Paris till London för att i drygt en månad på British Museum arbeta med [Materialism och empiriokriticism](#). Han skickade också de arbeten han själv publicerade till biblioteket, vilket framgår av ett appendix till Hendersons bok: åtminstone fyra separata donationer, bl a *The Agrarian Question*¹ av V C Ouljanov, gåva av författaren, Rue des deux ponts 17, Genève, 14 mars 1908 och *Development of Capitalism in Russia*² av V Ilin, gåva av Mr Ouljanoff på samma adress, 11 april 1908.

Men i London fanns också andra bibliotek. En nyckelinstitution för de ryska emigranterna var Russian Free Library på 16 Whitechapel Lane, dit man nådde via en ranglig trappa, där det luktade ”kål och stekt fisk” (den låg granne med kosherrestaurangen ”Ryska Odessa”), för att sedan hamna i ett dammigt rum fullt med ovårdat klädda stamgäster i färd med att läsa ryska och judiska tidningar. The Free Library hade grundats av Alexej Teplov, f d medlem av den revolutionära organisationen Narodnaja Volja (Folkets vilja), med moraliskt och ekonomiskt

¹ [Agrarfrågan i Ryssland mot slutet av 1800-talet](#)

² [Kapitalismens utveckling i Ryssland](#)

stöd av en mer etablerad samling ryska revolutionärer som Vladimir Burtsev, redaktör för den historiska tidskriften *Byloj*, och V G Tjertkov, Tolstojs litterära agent. Detta var ”den kulturella medelpunkten för det ryska East End” och varifrån man bl a ordnade utflykter till museer, botaniska trädgårdar och Londons zoo. Givetvis förekom också socialistiska föreläsningar med både Lenin och Trotskij på programmet 1902. Det fungerade också som informell arbetsförmedling för översättare och språklärare.

Eftersom det fanns ryska revolutionärer i London måste det också hållas revolutionära konferenser. Det ryska socialdemokratiska arbetarpartiet höll kongresser i London både 1905 och 1907, med Lenin närvarande vid bägge tillfällen. Henderson citerar Victor Sebestyens bedömning av kongressen 1905 – i sin nyutkomna bok *Lenin the Dictator* – som ”sannolikt den mest meningslösa av alla olika vänsterkonferenser före 1917”. Henderson håller inte med, men sådana möten ägde rum under besvärliga omständigheter. Chefen för hemliga polisen i Ryssland gjorde gällande att en tredjedel av delegaterna på kongressen 1907 var i hans sold. Ryska spioner var inte de enda som brydde sig: Scotland Yard fanns också med i leken och på kongressen 1905, som hölls på övervåningen i Crown and Woolpack i Clerkenwell, hade en agent från dess specialavdelning gömt sig i ett skåp för att tjuvlyssna, trots att han antagligen inte kunde ryska. Trots revolutionärernas försiktighetsåtgärder mot ovälkomna deltagare kunde samme man kraftigt förklädd ta sig in på ett annat möte för att sedan rapportera att ”ett förslag om revolution” hade antagits med 21 röster mot sju.

Skildringar av polisspioneriet utgör några av de mest livfulla sidorna av *The Spark That Lit the Revolution*. Särskilt bra är berättelsen om en rysk polisspion, Jean Edgar Farce, avdelad från Paris till London, och de svårigheter han hade att överföra sina kunskaper på engelsk mark. I ett brev till sina överordnade 1906 klagade Farce över hur svårt det var att arbeta på ett ställe där det, till skillnad från Paris, inte fanns några portvakter som gick att köpa för 100 sous”: ”Om man knackar på dörren och kommer med någon förevändning för att få ytterligare information slås dörren i 99 fall av 100 igen rakt i ansiktet på en och man kommer att bli rapporterad till hyresgästerna.” Det är gripande, idag, att få veta att ”i London vet alla vilken tid posten brukar komma” och om den är försenad ”kommer ett enkelt klagomål till huvudpostkontoret” att leda till att ”postdetektiver” informeras och att ”man skickar en eller flera lettres-trappes” (ett mystiskt ord som Henderson låter stå oöversatt och oförklarad).

Bland dem Farce intresserade sig för i gruppen av ryska emigranter i London fanns Konstantin Tachtarev och hans hustru Apollinarija Jakubova. Tachtarev, som hade examen från universitetet i Sankt Petersburg och medicinsk-militära akademien, hade gjort sina revolutionära lärospån i Ryssland, bl a en fängelsevistelse, innan han anlänt till London i slutet av 1890-talet och skaffat bostad i närheten av Tottenham Court Road – som låg på gångavstånd till British Museum där både han och hustrun snart skaffade sig lånekort. Deras besök på British Museum övervakades noga av Farce. Tachtarev, som till en general, ansågs kunna försörja sig själv. I varje fall var han känd för sin generositet gentemot andra ryssar, bl a Lenin och dennes hustru. Detta trots doktrinmässiga meningsskiljaktigheter. Tachtarev lutade åt den mer moderata sidan av den ryska socialdemokratin, något som vanligen hindrade socialt umgänge med Lenin. Men Lenin fortsatte att behandla honom hövligt och kamratligt, kanske delvis för att han blivit förtjust i Tachtarevs hustru, den kvinnliga huvudpersonen i Hendersons berättelse.

En kvinna av ”sällsynt skönhet” och i besittning av en ”okuvlig ande”. Apollinarija Jakubova har helt klart vunnit Hendersons hjärta och han anser att hon vunnit Lenins också. I likhet med Lenins yngre syster Olga och hans fru Nadezjda Krupskaja hade Jakubova en examen från Bestuzjev-skolan i Sankt Petersburg, den främsta högre institutionen för utbildning av kvinnor i Ryssland. I slutet av 1890-talet hade hon blivit revolutionär och – i likhet med Lenin, Krupskaja och Tachtarev – det årtiondet flera gånger blivit arresterad på grund av sin

aktivitet. Ryktet gör gällande att Lenin innan han friade till Krupskaja – deras äktenskap gjorde att de kunde tillbringa deporteringen till Sibirien tillsammans – hade friat till Jakubova och fått nej. Henderson plöjer sig omsorgsfullt igenom alla möjligheter till det för att slutligen bestämma sig för att godta uppfattningen hos en tidigare observatör att ”sådana frågor går inte att fastställa” och att man därför ”får gå vidare”. Jakubova tycks ha haft det svårast av kvartetten – hon hade suttit fängslad i 14 månader innan hon blev deporterad – och det var först 1899 hon lyckades rymma och via Berlin ta sig till Lettland, där hon sammanstrålade med Tachtarev varvid de gifte sig. Förutom att utsträcka sin gästfrihet till ryssar som nyligen kommit till London och utföra eget arbete på British Museum hjälpte Jakubova Alexej Teplov att organisera föreläsningsserierna på Russian Free Library (själv bidrog hon med ”En kort genomgång av Englands historia”) innan hon blev sekreterare och kassör i gruppen sedan den formellt upprättats som East End Socialist Lecturers´ Society.

Hendersons bok innehåller sex blänkande fotografier av Jakubova av sammanlagt 29 och en tolvsidig efterskrift (”Apollinarijas historia”) om hennes senare öde. Jag tyckte om henne på bilderna. Som ung såg hon levande och attraktiv ut (”sällsynt skönhet” kanske är att gå väl långt), men med tiden blir hennes ansikte mer pressat och uttrycket mer bestämt. 1906 återvände hon och Tachtarev till Ryssland och kort därefter födde hon sonen Misja, och då borde hon ha varit nästan 40 år. Men sedan tar sig historien en trist vändning: hon drabbades snart av tuberkulos och efter långa perioder av behandling, då hon fick leva skild från maken och sonen, dog hon bara några månader före första världskrigets utbrott. Tachtarev blev sociolog på den icke-konformistiske ”reflexologen” Vladimir Becterevs Psyko-neurologiska institut i Sankt Petersburg tills hans föreläsningar 1924, samma år som Lenin dog, blev förbjudna, sannolikt på grund av brist på marxistisk ortodoxi. Han avled i tyfus 1925.

Av de fyra unga revolutionärer som blev arresterade i Sankt Petersburg i mitten av 1890-talet och som träffades igen i London 1902 var det bara Krupskaja som skulle leva längre än 55 år. Hon dog i Moskva i februari 1939 efter att just ha fyllt 70. I Hendersons berättelse är hon mest en ”i övrigt medverkade”. I motsats till Jakubova förtjänar inte hennes senare liv någon efterskrift. Krupskajas tidiga vänskap och därefter distansering från Jakubova undersöks och hennes hågkomster av Lenin används i bakgrundssyfte, men i övrigt framställs hon bara, i förbigående som Lenins ”troigna hustru”. Henderson noterar de olika mindre smickrande öknamn hon fick i partiet (”fisken”, ”sillen”) och citerar Jean Edgar Farce föga tilltalande beskrivning av henne 1905 som ”en 32-årig kvinna, lång, brunt hår, med blinkande ögon och som går lätt framåtlutad, klädd i mörkgrått”.

För Krupskaja var det inget nytt att få dålig press, oavsett om det kom från samtida revolutionärer och polispiöner eller senare historiker. En rysk polisrapport gjord några år efter Farces (citerad i den biografi Robert McNeal skrivit om henne) använder än mindre smickrande ordalag: ”lång, kring 40 år, mellanblont hår, smal, framåtlutande, grå ögon, liten näsa, tunna läppar. Alltid slarvigt klädd.” Nikolaj Valentinov, en mensjevnik som träffade Lenin några år efter tiden i London och trodde att Krupskaja ogillade deras vänskap, beskrev henne i sin *Encounters with Lenin* som ”intellektuellt sett ... en mycket ordinär kvinna ... okvinnlig med en benägenhet att förkunna banaliteter med en lärarinnas tonfall”. Detta skulle Alexander Solzjenitsyn fånga upp i sitt virtuosa buktalande i [Lenin i Zürich](#), där Lenin låter berättaren komma fram till att han gjort rätt i att välja Krupskaja och inte den ”mer livfulla och vackrare” Jakubova, eftersom Krupskajas ”tankar och känslor till och med i de mest triviala ämnen aldrig skilde sig från hans egna”, men där han senare noterar att deras samtal börjat tråka ut honom: ”Hennes svar, framförda med långrandig högtidlighet, var så självklara att de nästan blev överflödiga. Aldrig ett uppfriskande och originellt svar.”

För dem som uppfostrats till sovjetmedborgare, som fallet var med Solzjenitsyn, var problemet med Krupskaja att bilden av henne var så högtidlig och urbota god. Själv hade hon aldrig

eftersträvat att förvandlas till relik och panegyriker över den bortgångne ledaren. För västliga historiker var måhända det största problemet, att hon av de tre bolsjevikiska kvinnorna någon över huvud taget hört talas om var den oglamorösa som inte intresserade sig för sexuell frigörelse – raka motsatsen till den utmanande Alexandra Kollontaj och Lenins eleganta senare kärlek Inessa Armand. Krupskaja var givetvis feminist (hon behöll sitt eget efternamn efter att ha gift sig, i motsats till Kollontaj och Armand), men de kvinnofrågor som intresserade henne – barnkrubbor för arbetande kvinnor, skolor där de fick lära sig läsa och skriva, osv – föreföll all dagliga. Uppenbarligen ansåg hon sex vara tråkigt, liksom berömmelse. När hon i Sovjet i början av 1930-talet blev tvungen att underhålla George Bernard Shaw och Lady Astor bar hon sin äldsta klänning, uppgav sig inte ha något socker hemma till teet och var kort och gott ohövligen mot Shaw när han, i obalans av hennes uppenbara fientlighet, uttryckte förhoppningen att Lenin i alla fall sett till att hon skulle ha det bra. Förvisso var det så att Krupskaja hade en benägenhet att ogilla viktiga och självgodade män, vilket placerade Shaw i förnämligt sällskap med både Stalin och Trotskij. Men ohövlighet, eller i varje fall vresighet, var hennes starka sida och det skulle vara till fördel för henne i karriären som oppositionell efter Lenins död. Hon hånade Trotskij (även han oppositionell fast i en rivaliserande grupp) för att upprepa det nya mantrat att ”partiet har alltid rätt”, något som hon ansåg var enfaldigt och, trots all den grillning Stalin utsatte henne för var hon den ende ledande oppositionsföreträdaren som envist vägrade att komma med krypande avståndstaganden från vad hon tidigare sagt. Med allt detta i bakhuvudet kan vi nu återgå till början av Hendersons berättelse och försöka placera in Krupskaja i den.

Krupskaja tyckte inte om London. *Reminiscences of Lenin*³ skrev hon i början av 1930-talet under närgången politisk övervakning som bara delvis kunde suddas ut hennes egen stämning – räknar mödosamt upp allt Lenin var förtjust i där. Trots att mycket av detta var saker de gjort tillsammans ställer hon sig inte bakom hans omdömen utan rapporterar dem bara. ”Vi” förekommer i samband med ofördelaktiga omdömen: ”Vi visste lite om engelska socialister i deras hemtrakter. Engelsmännen är reserverade ...”. Om hyresvärdinnor och deras familjer: ”Vi hade så mycket vi önskade tillfälle att få inblick i den avgrundslignande inskränktheten i småborgerligt leverne i England.” ”Vi insåg att alla dessa feta pajar omöjliga att smälta inte var gjorda för ryska magar.” Där finns inga hyllningssånger till British Museum. Några korta omnämmanden, och tvetydiga till yttermera visso: till exempel att Lenin inte tyckte om att gå på museum – ”då menar jag vanliga museer, inte British Museum, där han tillbringade halva sin vakna tid” – och när han blev tvingad (uppenbarligen av Krupskaja) att lämna läsesalen och titta på British Museums samlingar av medeltida rustningar och egyptiska fartyg blev han snabbt uttråkad.

Dessvärre har Henderson inte lyckats avgöra – i varje fall talar han inte om det för läsaren – om Krupskaja hade något lånekort på museet. Om vi antar att så inte var fallet – till skillnad från alla andra ryska revolutionärer, inklusive Jakubova – framstår kontrasten mellan Lenins upplevelser av tillvaron i London och Krupskajas i ett helt nytt ljus. Tidigare hade de varit mer eller mindre jämlikar, först som revolutionärer och sedan i deportation och exil. I Sankt Petersburg hade Krupskaja haft ett eget arbete och undervisat på en kvällsskola för arbetare. Och lärarkallet hade sedan aldrig övergivit henne. Nu satt hon i exil i London med teoretiska kunskaper i engelska som visat sig helt oanvändbara både i praktiken, och för första gången förvisad till att vara hemmafru, något hon ogillade både i princip och i praktiken och där den allmänna meningen dessutom var att hon inte var särskilt bra på det. ”För att få ut det bästa av ett annat land måste man bege sig dit när man är ung och intresserad av minsta småsak”, hade hon skrivit till en vän i Ryssland 1901 (då hon var 32 och uppenbarligen inte såg sig som ung). 1902 skrev hon från London till Lenins syster Maria och berättade att ”Volodja börjar

³ Svensk översättning: [Lenin](#).

bli väldigt engagerad, som med allt han gör” – men det, vill hon antyda, var ett tursamt inslag i hans temperament. Krupskaja, för sin del, hade fått en ”märklig aversion” mot att skriva brev för det fanns inget som var intressant att skriva om. Tänk inte på att bosätta dig utomlands, skrev hon till en annan vän; det var något hon inte ens önskade sin värsta fiende. ”Folk visnar bort oerhört snabbt här. Någon kommer hit full av livsglädje, talar om allt möjligt under solen och på två månader har allt detta runnit ur honom.” Utom Lenin, förstås, men så hade han ju också sin kärlekshistoria med British Museum. ”För det mesta går han dit det första han gör på morgonen, medan Martov – Julius Martov skötte *Iskra* tillsammans med Lenin – och jag går igenom posten tillsammans.” På det sättet, skriver hon i sina *Reminiscenses* [Lenin], ”blev Vladimir Iljitj avlastad en stor del av det tröttande jaktet”.

Det var inte bara det att Krupskaja ogillade London. Hon måste också, och ganska specifikt, ha ogillat British Museum. I den sovjetiska utgåvan i elva band av Krupskajas *Pedagogiska arbeten* ingår ett band på 700 sidor om bibliotek där British Museum får nöja sig med ett omnämnande. Det sker i en artikel om ”Lenins arbete i bibliotek”, där hon upprepar meningen från *Reminiscenses* om att han ”tillbringade halva dagarna” där. För egen del uttryckte sig Krupskaja uppskattande om det allmänna bibliotekssystemet i USA (som hon bara kände till i andra hand) och hon skriver varmt om ”vårt” arbete på offentliga bibliotek i Schweiz, särskilt det i Zürich. Jodå, ”vårt” arbete. Nu är ”vi” tillbaka, både i hennes skildring av schweiziska bibliotek och av Lenins arbete. De höll på med skilda forskningsprojekt på stadsbiblioteket i Zürich när revolutionen bröt ut i Ryssland i februari 1917. När möjligheten i april till slut uppenbarade sig att återvända, med benäget bistånd av tyskarna och det ”plomberade tåget”, hade Krupskaja två timmar på sig att packa allt, betala hyresvärdinnan och ”lämna tillbaka böckerna på biblioteket”.

I motsats till Lenin, som skickade exemplar av sina böcker till British Museum, erbjöd inte Krupskaja något av det hon publicerade, inte heller *Reminiscenses of Lenin*. Henderson kanske har rätt i att Krupskaja var fientligt inställd till Jakubova på grund av att Lenin tidigare varit förtjust i henne. Men den förälskelsen var, till och med i Hendereson ögon, oändligt mycket mindre betydelsefull än vad han kände för British Museum. Krupskaja, vars aversioner var starka och envisa, om än ofta förtäckt uttryckta, och som tenderade att betrakta Lenins olika infall av entusiasm med en hälsosam dos skepsis, hade än större orsak att ogilla British Museum än att ogilla Jakubova och engelska hyresvärdinnor. Det kan rent av vara så att denna aversion var ömsesidig. Henderson nämner i sin bok emellanåt den ryska utgåvan av Krupskajas *Reminiscenses of Lenin*, men aldrig den fullständiga sovjetiska utgåvan från 1957. Antagligen beror detta på att han arbetar från det som nu är British Library, vilket aldrig uppnått den höga förvävsstandard som Lenin uppskattade så, och där man inte brytt sig om att skaffa någon kopia av den.

Artikeln är från *London Review of Books*, 7 januari 2021. Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips – mer av Sheila Fitzpatrick på marxistarkivet

[Ur folkets led: Nomenklaturan.](#) (1986)

[Stalins närmaste krets.](#) Inledning till boken *On Stalin's Team*.

[Andrej Platonov och revolutionens svarta visioner](#) (2016)

[Var den ryska revolutionen ett misslyckande? Tankar om hundraårsminnet.](#) (2017)

[Vad blev det kvar](#) (2017)

[Om Stephen Kotkins Stalin-biografi](#) (2014 och 2018)